

МЕЙНСТРИМ ОСВІТНЬОГО ПРОГРЕСУ В УКРАЇНІ – КОМПЕТЕНТНІСТЬ ↔ КРЕАТИВНІСТЬ

БОНДАРЕНКО Н.В.

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу навчання української мови
та літератури*

Інститут педагогіки НАПН України

м. Київ, Україна

XXI століття – час найсміливіших ідей, епохальних відкриттів, високотехнологічних розробок та перспективних інновацій. Період інтелектуалізації праці, коли неординарність мислення і нестандартний творчий підхід до проблем стають визначальними чинниками у прийнятті рішень будь-якої складності, а в кожній професії понад усе цінуються компетентність і креативні здібності. Тому сучасне суспільство потребує відповідної інтелектуальної інфраструктури – висококваліфікованих фахівців, особистостей із нешаблонним мисленням, які застосовують творчий підхід до вирішення різноманітних проблем, легко адаптуються у мінливому й непередбачуваному глобалізованому світі та конкурентоспроможні на світовому ринку праці.

Отже, кожна цивілізована країна зацікавлена в нарощуванні творчого потенціалу суспільства загалом і кожної людини зокрема. Не випадково проблема розвитку креативності перебуває у фокусі уваги педагогічних систем найуспішніших країн Європи, Азії, а також Великої Британії, Канади, Сполучених Штатів Америки, Японії. «Талант – основна цінність народу», – вважає інтелектуал світового рівня Юло Вооглайд, співзасновник *Think Camp*, міжнародної ініціативи мислителів і управлінців, «середовища творіння думки для лідерів, які готові ухвалювати сильні рішення». «В Україні такі люди теж добре помітні, – продовжує він. – У Сполучених Штатах Америки свого часу провели опитування, який бізнес за всю історію виявився найприбутковішим.

На першому місці опинився бізнес «викрадання талантів» з усього світу (англ. *headhunting* – полювання за головами). Тому таланти треба берегти як зіницю ока» [4, с. 6].

Стратегія розвитку освіти в Україні відзначається посиленням уваги до формування компетентностей, розкриття й пріоритетного розвитку обдарувань кожного учня. Становлення компетентної креативної особистості з нестандартними мисленням і діями визначено як потужний чинник її розвитку і системотвірний складник вітчизняної системи освіти. На сьогодні вона перебуває в стадії **компетентнізації** – «фокусування освітнього процесу на формуванні в учнів предметних (із кожного предмета) і ключових (універсальних) життєвих компетентностей» [2, с. 126]. З огляду на те що теоретичні аспекти і процес компетентнізації української освіти всебічно і докладно описано в цитованій статті, зупинимося докладніше на засадах розвитку креативності.

Освітня система, що перебуває на старті доктринального реформування, інерційно продукує виконавців, а не креативних особистостей, змушує діяти за заздалегідь визначеним алгоритмом, не заохочує ставити запитання і перейматися пошуком власних відповідей та прийняттям рішень, а також вигадувати, фантазувати, креативити. Учителі намагаються чинити опір системі й попри перевантаженість програм, недосконалість підручників та інші об'єктивні перешкоди розвивати в учнів креативні здібності.

Інші країни успішно здолали цей синдром, що дало їм змогу вийти на новий цивілізаційний рівень розвитку. Так, свого часу у Сполучених Штатах Америки дослідники з'ясували, як ті самі діти упродовж дорослішання використовують свій творчий потенціал. Результати засвідчили, що 3–5-річні діти думали креативно на 98%. У віці 8–10 років лише 32% цих самих дітей цілком використовували свій творчий потенціал. Досягнувши підліткового 13–15-річного віку, вони мислили творчо лише у 20% випадків. А значна вибірка 25-літніх засвідчила падіння показників до 2%.

Проблема креативності зберігає пріоритет у колі наукових інтересів закордонних і вітчизняних науковців. Її різноаспектно досліджували Арнгейм Р., Бентлі І., Боно Е., Векслер Д., Гофруа Ж., Грубер Г., Гілфорд Дж., Джемс У., Дрейяр А., Кеттел Р., Крачфілд Р., Маслоу А., Міхалко М., Олах А., Осборн А., Перкінсон Д., Рензуллі Дж., Рибо Т., Роджерс К., Розен Г., Стернберг Р., Тейлор К., Термен Р., Торренс Е., Уоллес Дж. та інші. Теорію і практику креативності розробляли Ананьєв Б., Антонова О., Балл Г., Богоявленська Д., Бушлинський В., Виготський Л., Вишнякова Н., Галич Т., Ельконін Д., Єрмолаєва-Томіна Л., Кедров Б., Костюк Г., Костюк О., Леонт'єв О. М., Максименко С., Матюшкін А., Мойсеюк Н., Моляко В., Морозов А., Павленко В., Павлюк Р., Паламарчук Вал., Пометун О., Пономар'єв Я., Романишина Л., Рубінштейн Л., Савченко О., Сидорчук Т., Сисоєва С., Сластьонін В., Сметанський М., Яковлева О., Тарасенко Л., Тихомиров К., Фрицюк В., Хуторской А., Чернилевський Д., Шахіна І., Шинкаренко В. та інші дослідники. Про те, що феномен творчості надто складний для вивчення, свідчать приклади позаособистісної детермінованості творчості: Віктор Гюго: «Бог диктував, а я писав»; Августин: «Я не сам думаю, мої думки думають за мене».

Найбільш природовідповідним підходом до розкриття феномена творчості є багатофакторний, за якого він досліджується на суміжжі різних наук як результат взаємодії кількох компонентів. У працях науковців креативність розглядається як загальна здатність до творчості; здібність, якість особистості; процес, продукт [14, с. 16]. Розроблено категорійне поле креативності, з'ясовано значення ключових понять; розкрито сутнісні характеристики креативності; розмежовано репродуктивну і творчу діяльність на основі таких критеріїв як здобуття нового результату, новизна процесу (новий метод, спосіб дії), самостійність, мотивованість [13, с. 1]; досліджено мотивацію креативів; виокремлено типи обдарованості; з'ясовано основні параметри креативності; визначено типові якості та складено перелік умінь творчої особистості; змодельовано структуру творчої особистості; розроблено типологію і принципи

розвитку креативного мислення; визначено його типи, стадії, фази, рівні й механізми; виявлено чинники, що впливають на розвиток креативності; окреслено основні напрями формування та розвитку креативного потенціалу учнів; етапізовано творчий процес; визначено критерії та рефлексію креативності; розроблено методики діагностики креативності (тести Айзенка Г., Пономарьова Я., Торренса Е., Гілфорда Д.).

В українську мову термін *креативність* прийшов із латині (лат. *creatio* – створення) через англійську: *create, creative, creativity* означають *творити, створювати, творчий*. В англійськомовних джерелах не розрізняють поняття *креативність* і *творчість*. Відповідними словами називають усе, що стосується створення чогось нового; самий процес; суб'єкт цього процесу; обставини, у яких він здійснюється; чинники, що його детермінують та ін.

На сьогодні існує близько ста визначень креативності, однак особливий інтерес становить одне з перших авторства Джона Као, професора Стенфордського університету: «Креативність – це цілісний процес генерації ідей, їх розвитку та перетворення на цінності. Цей процес поєднує в собі те, що люди називають новаторством».

«Коли творчих людей запитують, як вони щось зробили, ті відчують себе трохи винуватими, тому що не зробили нічого насправді, а просто помітили... Вони змогли зв'язати різні шматочки свого досвіду й синтезувати щось нове», – стверджував Стів Джобс, американський винахідник і засновник корпорації *Apple*.

Креативність виявляється у мисленні, в почуттях, у спілкуванні, в окремих видах діяльності.

Попри відмінності в підходах дослідники одностайні в тому, що творчі здібності особистості проявляються у створенні нею нового оригінального продукту, що є змістом творчої діяльності. Незважаючи на розбіжності у визначенні поняття, **креативність** тлумачать як нестереотипність мислення, здатність генерувати принципово нові оригінальні ідеї, незвично, по-новому бачити проблеми й успішно вирішувати їх зовсім новим нестандартним

способом. Більшість дослідників розглядають креативність як універсальний природний спосіб людського буття, що впливає на творчу продуктивність.

Узагальнюючи визначення, розуміємо **креативність** як визначальну якість особистості, що проявляється у творчому процесі здатністю досягати результату – виробляти новий унікальний неповторний оригінальний соціально значущий продукт і пропонувати ефективні шляхи його застосування; а також спроможність приймати доцільні рішення у нестандартних ситуаціях.

Процесуальний аспект креативності полягає у вияві чутливості до проблеми; усвідомленні браку знань, їх суперечливості; констатації й фіксуванні проблеми; пошукові рішень; висуненні гіпотез; перевірці; коригуванні; формулюванні й оприявненні результату. Творчий процес включає такі **етапи**: виникнення ідеї; її реалізація у творчому акті; нагромадження знань; опрацювання матеріалів; вибір варіантів [14, с. 54].

Термін *креативність* і терміносполучення *креативні здібності* прийшли на зміну звичним *творчості* та *творчим здібностям*. Нині запозичення усе інтенсивніше витісняють їх, хоча традиційні вживаються паралельно як синоніми. Проте, на думку деяких дослідників, поняття *творчість* дещо ширше (воно охоплює і мистецтво). Креативність, в основі якої прагматизм, тобто доцільність, корисність вихідного продукту, розглядають як якість, а творчість – як процес. Творчості немає без натхнення.

Ігор Мілославський розмежовує терміни *креативність* і *творчість* за наявністю, крім ідеї, ще й її реалізації в конкретному практичному результаті. Креативність, на відміну від творчості, – це здатність створювати щось нове, але з певною метою. Креативність завжди результативна, – вважає професор [7, с. 3].

Науковці виділяють три **види творчості**: наукову, технічну та літературно-мистецьку. В. Моляко розширив і поточнив цей перелік, виокремивши такі її види: наукова, технічна, художня, ігрова, навчальна, військова, управлінська, комунікаційна, побутова («домашня») і ситуаційна («життєва»). Приклади – нове вирішення проблеми в математиці (відкриття світового рівня українки Марини В'язовської щодо візуалізації упакування куль

у багатовимірному просторі); відкриття нової планети; винайдення нового хімічного елемента чи процесу; написання художнього або музичного твору, картини; новий підхід до вирішення екологічної, соціальної проблеми тощо. У реальному житті ми маємо справу з комбінованими видами творчості.

Креативність урізноманітнює й збагачує життя, спонукає знаходити найнесподіваніші шляхи і способи вирішення проблем.

За Абрахамом Маслоу, креативність – це властива усім творча спрямованість, яка має різні прояви, але втрачається більшістю через недосконалу систему освіти і несприятливий вплив соціуму. Креативність – здатність до новаторської діяльності, яку може розвинути кожен. Її формування залежить від зовнішніх і внутрішніх чинників. Перші обумовлені впливом середовища й оточення, другі – потребами, інтересами та особливостями самої людини. У структурі креативної діяльності виділяють такі **компоненти**: процес творчої діяльності (послідовність творчих актів); продукт (результат) творчої діяльності; особистість творця (характеризується певними якостями); середовище (колектив; стимулятори і бар'єри); умови, в яких здійснюється творча діяльність. Отже, креативність опосередкована діяльністю творця. Якщо говорити про модернізацію освітнього середовища, то науковці важливим вбачають аксіологічно-акмеологічний підхід – задля формування ціннісних орієнтацій особистості і для професійної й науково-творчої діяльності [5, с. 11].

Творчу особистість розглядаємо як цілісну, мотивовану на успіх, яка актуалізує творчі здібності, якості, знання, вміння, досвід та діяльність для створення якісно нових матеріалів, технологій, цінностей, що покращують життя людей.

Креативні люди різнобічно інформовані, мають високий рівень базових знань і досвід, які створюють підґрунтя для нових, адже, за словами видатного хіміка, засновника мікробіології Луї Пастера, лише підготовлений розум здатний на великі відкриття. Згідно з когнітивною теорією вроджених структур Н. Хомського і Дж. Фодора, не можна створити щось із нічого; процес

вирішення творчих задач є взаємодією різних складників і процесів, зокрема й сформованої компетентності.

Творча особистість здатна: націлюватися, ідентифікувати проблему, визначати пріоритети, формулювати і стискати завдання, розкласти його на окремі складники; аналізувати поточну інформацію, реструктурувати необхідну; змінювати вихідні припущення на протилежні; видозмінювати ідеї аж до вироблення новаторської і потужної; комбінувати окремі ідеї в більш складні, а також різні ідеї, створюючи креативні взаємодії; з'єднувати різні, часом несумісні елементи; складати схеми ходу думок, щоб виникли нові ідеї; генерувати нові ідеї; удосконалювати наявне; створювати нове; розв'язувати складні проблеми; пропонувати варіанти рішень; виходити за межі загальноприйнятих правил і визнаних теорій; виявляти незалежність мислення; сприймати проблеми як нові можливості.

Креативність передбачає наявність таких необхідних *складників*:

1) компетентність; 2) креативне мислення (його іще називають латеральним, бічним, поперечним, тобто нестандартним, яке уможливорює генерування значної кількості ідей шляхом руйнування або зміни існуючих шаблонів); 3) мотивацію – як внутрішню (особиста зацікавленість), так і зовнішню (матеріальні та кар'єрні стимули).

Психолог Е. Торренс визначив і схарактеризував основні **параметри креативності**, які розширив Дж. Гілфорд. Їх перелік уточнюється й донині. Це **здатність актуалізувати проблему**; **легкість мислення**, що визначається швидкістю виконання тестових завдань; **швидкість** – кількість ідей, згенерованих за одиницю часу; **оригінальність** – здатність пропонувати незвичні ідеї; **пластичність** – спроможність нестандартно вирішувати проблеми, готовність модифікувати ідею, переходити з одного класу об'єктів на інший та удосконалювати їх, враховуючи зміну обставин; **чутливість** – увага до незвичних деталей, суперечностей; **метафоричність** – готовність працювати в незвичайному контексті, схильність до символічного й асоціативного мислення, здатність бачити в простому складне і навпаки;

результативність [додано авт. – Н. Б.] – спроможність вирішити проблему, досягти результату; **задоволеність** – підсумок вияву креативності [3]. Грунтуючись на результатах досліджень, Дж. Гілфорд створив факторну теорію, у координатах якої описав 120 характерних особливостей креативності.

Творче мислення розглядають як багатоконтекстне з огляду на можливість довільно змінювати точку відліку, включати той самий елемент ситуації у нові зв'язки й відношення, переосмислювати його, висувати нові нешаблонні ідеї.

Є кілька класифікацій креативного мислення, розроблених на різних підставах. Найвідоміша і найпростіша – за переважаючою півкулею головного мозку (ліва відповідає за аналітику, а права – за творчість та уяву). Залежно від переважання правої чи лівої півкуль у різних людей творчі здібності розвинені неоднаково. Аналіз креативного мислення дав змогу визначити його склад через такі якості розуму як системність, самостійність, пластичність, критичність, логічність, реактивність. Як бачимо, критичність розглядається як одна з якостей розуму і складників креативного мислення, а не окремий тип мислення.

Алан Дж. Роу виокремив **чотири основні стилі креативного мислення: інтуїтивний, новаторський, образний і надихаючий** [11, с. 43].

Інтуїтивний сконцентрований на дії, результатах; прийняття рішень ґрунтується на попередньому досвіді. Цей стиль мислення властивий харизматичним особистостям. Новаторський стиль мислення відзначається системністю. Він виходить із фактів і зосереджений на вирішенні проблем. Характерний для людей, готових до наполегливої праці з точним експериментом. Цей стиль мислення типовий для вчених, винахідників, інженерів. Образний стиль мислення притаманний зануреним у творчість людям мистецтва, які володіють лідерськими якостями. Надихаючий стиль мислення властивий людям, цілком відданим справі, які втілюють соціальні зміни.

Більшість людей поєднує креативні стилі, вияскравлюючи й підсилюючи власні здібності.

Загалом креативне мислення характеризується як нестандартне, оригінальне, несподіване, творче, конструктивне, результативне. Воно високо цінується в усіх динамічних життєвих сферах із розвиненою конкуренцією – у бізнесі, в політиці, у науці, в культурі, мистецтві.

У різних професіях креативність проявляється неоднаково. Підприємцям вона дає змогу бачити перспективу навіть попри невдачі й розпочати нову справу. Письменникам – знаходити цікаві оригінальні сюжети. Психологам – розробляти нові методи комунікації з людьми. Креативність учених і науковців є рушієм прогресу в усіх сферах життя суспільства. Визначальним є креативний підхід у роботі дизайнерів, менеджерів з реклами та інших працівників.

Успішність креативної особистості визначається її творчими якостями. У працях лише американських дослідників їх наведено близько 60. Визначено структурні компоненти творчих здібностей (знання, уміння, навички; психічні процеси: уява, мислення, емоції, відчуття). Названо дев'ять вихідних якостей (параметрів) творчої особистості, за допомогою яких записується аналітична формула її творчих досягнень. Це: знання; самоосвітні здібності; пам'ять; допитливість; спостережливість; уява; скептицизм; ентузіазм; наполегливість; фізичне здоров'я [12, с. 127]. Дж. Гілфорд розробив перелік із 16-ти інтелектуальних здібностей, застосовних для **вимірювання креативності**. Основні з-поміж них – **швидкість думки** (кількість ідей, згенерованих за одиницю часу); **пластичність [мобільність – Н. Б.] думки** (уміння переходити з однієї ідеї на іншу); **оригінальність** (несхожість ідей із традиційними); **здатність висувати гіпотези**; спроможність **вирішувати проблеми**; **хист удосконалювати об'єкт** додаванням або видозміною деталей тощо.

Загалом креативна особистість вирізняється освіченістю, компетентністю, професіоналізмом, цілеспрямованістю, організованістю, інноваційністю, високорозвиненим інтелектом, ерудованістю, харизматичністю, критичністю, оригінальністю мислення, винахідливістю, кмітливістю, комунікабельністю, ініціативністю, активністю, високою працездатністю, наполегливістю, готовністю ризикувати, самодостатністю й незалежністю, багатою уявою,

особливим магнетизмом, високою культурою, духовністю, ціннісним стрижнем завдяки постійному самовдосконаленню, оптимізмом, почуттям гумору, артистизмом, емоційною стійкістю.

Установлено пряму залежність між творчістю та інтелектом, хоча креативність як функція цілісної особистості нетотожна інтелекту. Згідно з теорією інтелектуального порогу Е. Торренса, реалізація креативного потенціалу людини неможлива, якщо рівень її інтелекту нижчий від 120 балів. Немає креативних людей з низьким інтелектом, однак є інтелектуали з невисокою креативністю. Р. Термен проаналізував біографії 282 західноєвропейських знаменитостей та оцінив їхні інтелектуальні (IQ) і творчі досягнення у віці від 17 до 26 років. IQ становив 158,9, що значно перевищило середній рівень. На підставі інтелектуального тестування Термен дійшов висновку, що талановиті люди іще в дитинстві належали до високообдарованих.

Аналізуючи біографії та історії успіху яскравих особистостей, Девід Галенсон дійшов висновку, що піку творчих здібностей можна досягти у будь-якому віці. Креативні особистості дослідник розподілив на два типи. До першого відніс тих, що розвиваються стрімко і проявляють себе у досить молодому віці. Належні до іншої групи досягають максимуму в другій половині життя. Красномовні приклади, які підтверджують цю теорію, – Пабло Пікассо, який написав свої найдорожчі картини між 26 і 30 роками, і Поль Сезан, який здобув славу досягши 61 року, хоча малювати почав у 15-річному віці.

На переконання Алана Дж. Роу, розумові необхідний періодичний відпочинок. За цей час завдяки ланцюжковій логічній кроків можна обдумати нові гіпотетичні, незвичайні та навіть фантастичні можливості [11, с. 44]. І тоді цілком імовірні креативні осяяння – одномоментне знаходження найкращого вирішення проблеми. Таке пікове натхнення приходить часто з незрозумілих і не пов'язаних між собою джерел, подій, спостережень, які створюють підґрунтя й перспективу для креативного вирішення проблеми.

Отже, креативність – якість, найбільш поціновувана у XXI столітті, – є потенційним рушієм побудови гармонійного висококонкурентного суспільства,

здатного протистояти будь-яким викликам. Тому проблема нарощування креативного потенціалу країни, формування творчого ставлення до праці, стимулювання життєтворчості, розвитку креативності учнів на уроках з усіх предметів і в позашкільній має сфокусувати увагу владної еліти, педагогічної науки і всієї освітянської спільноти.

Саме життя ставитиме нові, чимраз складніші завдання перед науковцями, формуватиме перспективні напрями досліджень. Це проблеми мотивації креативної діяльності; стратегіальної організації творчого процесу; нові методи і прийоми стимулювання творчого пошуку; створення освітнього середовища/простору на засадах креативності; освітнього менеджменту; підготовки педагога до креативної професійної діяльності; напрями, пов'язані з використанням нових інформаційних технологій із творчою метою; креативності в ускладнених умовах; розроблення інструментарію для виявлення рівня розвиненості творчих здібностей учнів тощо.

Висвітлені в статті теоретичні аспекти дослідження креативності потребують збагачення, розвитку, усистемнення, увідповіднення найсучаснішим потребам, вимогам і тенденціям. Вони стануть надійним фундаментом для розроблення новітніх технологій креативної освіти.

Використана література

1. Бондаренко Н. В. Компетентнізація шкільної освіти: українська версія. *Science and society: Proceedings of the 13th International conference (July 19, 2019)*. Accent Graphics Communications & Publishing. Hamilton, Canada. 2019. Pp. 124–135.

2. Бондаренко Н. В. Українська школа – Z: меседжі нової влади щодо освіти і науки в Україні. *Humanitarian approaches to the Periodic Law // Perspectives of science and education: Proceedings of the 11th International youth conference (August 2, 2019)*. SLOVO\WORD, New York, USA. 2019. С. 186–197.

3. Guilford J. P. Three faces of intellect. *The American Psychologist*. 1959.

4. Гривінський Р. Як змінити країну за допомогою освіти? Юло Вооглайд: «Еліта – це цілісний стан особистості, яка присвячує життя служінню народові». *День*. 2018. 1–2 черв. (№ 95/96). С. 6–7.

5. Косянчук С. Проблема модернізації освітнього середовища: аксіологічно-акмеологічний контекст. *Folia Comeniana: Вісник Польсько-української науково-дослідницької лабораторії психодидактики імені Я. А. Коменського*. Умань: ФОП Жовтий О. О., 2017. Ч. I. С. 9–12.

6. Маслоу А. *Новые рубежи человеческой природы*. Пер. с англ. Г. А. Балл, А. П. Попогребский. Москва: Смысл, 1999. 425 с.

7. Милославский И. Г. Креативный или творческий? *Известия*. 2009. 1 июня. С. 3.

8. Міхалко Майкл. *21 спосіб мислити креативно*. Пер. з англ. Тарас Бойко. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2019. 400 с.

9. Морозов А. В., Чернилевский Д. В. *Креативная педагогика и психология*. Москва: Академический Проект, 2004.

10. Osborn A. F. Your creative power. *How to use imagination*. New York, 1950.

11. Роу Алан Дж. *Креативное мышление*. Москва: НТ Пресс, 2007. 176 с.

12. Сисоєва С. О. *Основи педагогічної творчості*. Київ: Міленіум, 2006. 344с.

13. Смирнов С. Д. *Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности*. Москва: Академия, 2003.

14. Трик Х. Е. *Креативность как процесс*. Москва: Наука, 1987. 128 с.

15. *Українська мрія. Креативність – головна якість людини в ХХІ столітті*.
URL: <https://creativecountry.org/aboutcreate/>